

H.C. Andersen og etikken

Anne-Marie Søndergaard Christensen & Tony Andersen

Hvad er etik? Etik handler blandt andet om, hvad det gode liv er, hvad man bør gøre, og hvordan man skal behandle andre mennesker og andre væsner. Etik handler om ansvar og forpligtelser, og etiske spørgsmål undersøger, hvilke værdier man ville lægge vægt på i en bestemt sammenhæng: Hvordan skal vi forholde os til aktiv dødshjælp? Kan krig eller vold være retfærdig? Er det acceptabelt at spise dyr? Bør man være organdonor? Må man stjæle for at give sit sultne barn mad? Nogle af disse spørgsmål er knyttet til bestemte historiske situationer, mens andre er mere eviggyldige.

Der er mange filosoffer, der i tidens løb har arbejdet med etik og etiske spørgsmål, men H.C. Andersen er ikke filosof. Han er forfatter. Han skriver skønlitterære historier og eventyr i stedet for filosofiske værker. Men mange af hans historier behandler etiske spørgsmål og situationer, og de får os til at reflektere over, hvordan personerne i historierne tænker, reagerer og handler, og om vi ville have reageret på samme måde. Nogle gange føler vi os måske ramt på vores dårlige samvittighed, som når vi får medlidenhed med den fattige, lille pige i ”Den lille Pige med Svovlstikkerne” (1846). Andre gange bliver vi mindet om, hvor svært det er at have modet til at sige fra og sige sandheden og ikke bare følge med flokken, som de fleste gør ved at udtrykke deres beundring over kejserens ikkeeksisterende pragt i ”Keiserens nye Klæder” (1837). Pointen er, at når vi læser skønlitteratur, så lever vi os ind i handlingen, og vi oplever så at sige det, figurerne oplever (jf. Nussbaum 1990; Carroll 2000). Derfor får de bedste af H.C. Andersens historier os til at tænke og reagere. Der er naturligvis også andre forfattere, der skriver historier, som berører os dybt, men Andersen er speciel, fordi han læses af både børn og voksne, og fordi der er så mange, der kommer i kontakt med hans historier og måske påvirkes af dem.

Etiske spørgsmål

Et simpelt eksempel på denne potentielle påvirkningskraft er, at første gang man læser – eller får læst – ”Den grimme Ælling” (1844), får langt de fleste ondt af den lille, upopulære ælling. I historien identificerer man sig med ællingen, man oplever, hvordan den bliver kanøflet i andegården af både høns og ænder, og man indser, hvor slemt det er at blive holdt udenfor. Derfor bliver eventyret ofte læst i folkeskolen, så man kan diskutere, hvordan det er at blive drillet, eller hvorfor der er nogle, der mobber dem, der er anderledes. Selv om eventyret også handler om andre temaer som for eksempel forholdet mellem arv og miljø, så er det på denne måde med til at gøre opmærksom på et presserende etisk spørgsmål og forme læserens

værdier og normer i forhold til, hvordan man bør opføre sig, for eksempel at man bør opføre sig mod andre, som man gerne vil have, at de skal opføre sig over for en selv.

Inden for etikken kalder man reglen om, at man bør opføre sig mod andre, som man gerne vil have, at de skal opføre sig over for en selv, for *den gyldne regel*, fordi den synes helt grundlæggende i vores etiske tænkning. Der er også andre H.C. Andersen-eventyr end ”Den grimme Ælling”, der får læseren til at overveje denne regel, og hvad vi gerne vil have, at andre tager hensyn til. I ”Tommelise” (1835) er der for eksempel ikke mange, der tager hensyn til, hvad hovedpersonen egentlig gerne selv vil. Skrubtudsen kidnapper hende, fordi hun ønsker en dejlig kone til sin søn, og oldenborren snupper hende, fordi han synes, hun er pæn, men han frisætter hende igen, da han opdager, at de andre synes, at hun er ”styg”. Tommelise må derfor klare sig selv i skoven, hvilket går an, så længe det er sommer, men da vinteren kommer, må hun tigge korn hos den gamle markmus. Markmusen, der ”igrunden [var] en god gammel Markmuus”, ansætter hende derefter som rengøringskone og historiefortæller, og her kunne historien jo ende, men markmusen får den idé, at Tommelise skal giftes med muldvarpen for at blive godt forsørget – og fordi markmusen selv synes, at muldvarpen har ”saadan en deilig, sort Fløielspels.” For fjerde gang i historien befinder Tommelise sig altså i en situation, hvor andre forsøger at træffe helt centrale livsvalg for hende uden at overveje, hvad hun selv måtte mene, ønske eller ville. Selvfølgelig kunne Tommelise tage imod tilbuddet om tryghed og indgå i et fornuftsægteskab, men historien gør sig store anstrengelser for at vise, at hun har helt andre værdier og normer end både markmusen og muldvarpen, og at et ægteskab derfor ville betyde, at hun måtte give afkald på ting, som var vigtige for hende som for eksempel ”den smukke Sol.” Når andre behandler Tommelise på denne måde og ofte bruger hende som et middel til at opnå deres egne mål, men ikke husker at behandle hende som et mål i sig selv, så får det læseren til at få øje på og overveje den grundlæggende etiske værdi, at det enkelte menneske bør have ret til at bestemme selv (jf. Kant 1999/1785). Det får måske også læseren til at overveje, hvad der mere specifikt er involveret i den gyldne regel, for eksempel et krav om, at vi tager hensyn til andre menneskers selvbestemmelse, deres *autonomi*.

Et tredje eksempel på, at H.C. Andersens historier direkte eller indirekte får os til at tænke over det etiske spørgsmål om, hvordan man bør opføre sig over for andre, kan vi finde i eventyret ”Lille Claus og Store Claus” (1835). I udgangspunktet har vi at gøre med en historie, der på morsom vis skal vise, hvordan den kloge narrer den mindre kloge: Den rige Store Claus behandler den glade, men fattige Lille Claus dårligt og dræber hans hest, og derfor synes vi umiddelbart, at det er acceptabelt, at lille Claus overlister sin magtfulde navnebror. Men langsomt opdager vi, at Lille Claus også er en noget usympatisk figur, der gennem hele historien narrer og bedrager andre, udelukkende for sin egen vindings skyld, og ved endtlæsning må vi spørge os selv, om det er i orden, at han har manipuleret Store Claus til at tage

livet af sine heste, sin bedstemor og sig selv? H.C. Andersen giver ikke direkte et svar, og på den måde må vi selv overveje svaret på det etiske spørgsmål.

Perspektiv og forståelse

Hos H.C. Andersen er det en tilbagevendende pointe, at de værdidomme, som vi fælder som individer eller som samfund, og at de handlinger og ting vi opfatter som acceptable, værdifulde eller centrale, langt hen ad vejen er knyttet til vores særlige perspektiv eller plads i historien. Andersen viser i mange af sine eventyr, hvordan en sag, en situation eller et spørgsmål kan virke forskelligt, alt efter hvem man er, og denne evne til at skifte perspektiv kommer også den opmærksomme læser til gode, fordi hun lærer, at fordomme og forudindtagede meninger kan stå i vejen for en sand, etisk forståelse af en situation og i sidste ende udelukke én fra at gøre det etisk rigtige.

Er det så, fordi etiske domme er ”relative”? Nej, det kommer sig af, at man er nødt til at forstå en persons værdier og livssituation for fuldt ud at kunne forstå, hvad der er rigtigt og forkert i en situation. H.C. Andersen er også meget opmærksom på, at et samfunds konventioner og normer ofte er tilfældige og ikke altid afspejler reelle etiske værdier. På denne måde gør han sig tit morsom på samfundets bekostning, og der er adskillige eksempler i forfatterskabet på små kommentarer eller episoder, der gang på gang udstiller denne vilkårlighed i, hvad der opfattes som værdifuldt. I ”Vanddraaben” (1848) står der eksempelvis om en trolde, at han ”ikke havde Navn, og det var det Fine ved ham”, og i ”Den lykkelige Familie” (1848) har det gamle sneglepar besluttet sig for, at det er en helt speciel ære, der kun tilfalder de allerbedste, nemlig dem selv, at blive lagt på sølvtallerkener og spist. Som læser morer man sig i første omgang over noget så fjollet eller ubegrundet, men man begynder måske også at sætte spørgsmålstejn ved vedtagne forestillinger i sit eget liv og samfund – og overveje, om de har en reel værdi, eller om de bare er nogle, som vi overholder af vane eller for ikke at støde andre (jf. Løgstrup 1991/1956).

I ”Hun duede ikke” (1853) er H.C. Andersens leg med perspektivet og hans udfordring af samfundets konventioner helt tydelig. Byfogeden ser vaskekonen som repræsentant for en hel klasse af folk, der drikker, og han holder sig ikke for god til at fortælle vaskekonens dreng, at moderen er en drukkenbolt. I byfogedens verden duer de fattige ikke, og de fylder sig med brændevin morgen og aften – et synspunkt, der kun bekræftes, da han ser vaskekonen vakle og falde omkuld uden for sin gård. Hvad byfogeden imidlertid ikke ved, er, at vaskekonen har stået i åens kolde vand i otte timer og netop har fået at vide, at hendes ungdomselskede er død. Hendes opførsel skyldes med andre ord både udmattelse og en voldsom sorg. Men byfogeden ser noget andet, fordi han er fanget i sin egen verdensopfattelse. Det er sandt, at vaskekonen drikker brændevin hver dag, men det vigtige er, *hvorfor* hun drikker. Byfogeden tror, at hun drikker, fordi hun tilhører en bestemt

samfundsklasse, som er særlig lastefuld og forlystelsessyg – med andre ord, så er han temmelig fordomsfuld og forudindtaget. Historien lader derimod vaskekonen fortælle, at hun kun drikker, fordi ”det varmer! Det er ligesaa godt som varm Mad, og det er ikke saa dyrt!” Hun har altså en forholdsvis rationel forklaring på alkoholforbruget: Hun drikker for overhovedet at kunne komme igennem sit liv, for at kunne stå i den kolde å og arbejde hele dagen uden ordentlig mad og hvile, og man må som læser selv vurdere, om det er en rimelig grund.

Under alle omstændigheder virker det som om, H.C. Andersen har forståelse for de fattiges forhold, og han lader Halte-Maren levere en svidende kritik af de riges brug af spiritus: ”fine Vine og stærke Vine! Lidt over Tørsten hos Mange! Men det kalder man ikke at drikke! de due, men du duer ikke!” Replikken afslører det åbenlyse hykleri, som også kan genfindes i dag i manges vurdering af andre menneskers alkohol(mis)brug, men historien sætter også indirekte spørgsmålstegn ved, hvorfor byfogeden ikke hjælper vaskekonen og særligt hendes dreng, når han kan se, at situationen er helt gal: Har vi ikke altid et etisk ansvar til at tilbyde vores medmennesker hjælp, når vi mener, at de er i problemer? Og er hans hykleriske fordømmelse af hendes alkoholforbrug ikke bare en måde at undgå at leve op til dette helt åbenlyse etiske ansvar?

”Kjærestefolkene” – etisk læst

Historien om Toppen og Bolden, der egentlig hedder ”Kjærestefolkene” (1844), handler på ét niveau om kærlighed og social status, men på et andet niveau er den også et eksempel på en H.C. Andersen-fortælling, der beder læseren forholde sig etisk til figurernes handlinger og til spørgsmålet om, hvordan sociale konventioner kan gøre os blinde over for vores etiske ansvar. For hvordan har vi det egentlig med toppens behandling af bolden til sidst? Hvordan burde han have reageret?

Men lad os begynde med begyndelsen: Toppen vil gerne være kæreste med bolden, fordi de ligger i samme skuffe. Men bolden synes ikke, at toppen er fin nok, og selv om hun egentlig godt kan se, at toppen har nogle kvaliteter, er hun mere ambitiøs. Hun mener selv, at hun nærmest er forlovet med en svale, og derfor afviser hun toppen flere gange.

Der sker imidlertid det i historien, at bolden ryger i tagrenden og langt senere ned i skarndyngen, hvor den igen møder toppen, der ved et uheld også er havnet dér. Efter sine oplevelser har bolden tabt luften og ligner et gammelt æble, men på trods af hvad der er hændt den, har den fastholdt sin høje selvforståelse: ”Gud skeep Lov, der dog kommer een af Ens Lige, som man kan tale med!” siger den henvendt til toppen og afslører, at den fortsat anskuer verden i et socialt hierarki, hvor visse ting er mere værdifulde end andre. ”Jeg er egentlig af Saffian,” fastholder den således. Det interessante i denne forbindelse er dog, at bolden ikke kan genkende toppen. Skæbnen har nemlig ikke været lige hård ved dem, for

mens bolden er blevet slidt, så har toppen haft det gode liv, og den er endt som ”forgylt”. Til gengæld har toppen med tiden accepteret betydningen af social status. Da han lander i skarndyngen, skæver han til sine omgivelser og bemærker misbilligende: ”(...) og hvad er det for nogle Prakkere jeg er kommet imellem!” Og det er netop derfor, at toppen ikke har travlt med at give sig til kende og fortælle bolden den rette sammenhæng: Som sagerne nu står, ville det være et minus på statuskontoen at blive associeret med den slidte, sivende og sikkert usøgnede bold, og toppen hiver således ikke bolden med, da han kommer ind i stuen igen. Etisk set er det naturligvis ikke noget specielt charmerende træk ved toppen, at han ikke giver sig til kende og forsøger at hjælpe bolden, og hans etiske svigt bliver endnu større, når vi inddrager fortællingens andet tema, nemlig kærligheden.

Lad os lige gå tilbage i tiden. Toppens bejlet til bolden, men er blevet afvist flere gange, og til sidst forsvinder bolden under omstændigheder, der gør, at toppen er overbevist om, at hun har giftet sig med svalen. I stedet for at tælle skrammerne og komme videre, holder toppen den ulykkelige kærlighed ved lige: Han tænker konstant på hende, og hun bliver kønnere og kønnere og mere og mere indtagende, som årene går. Ja, ”just fordi han ikke kunde faae hende, derfor tog Kjærligheden til;” som det formuleres af fortælleren. Vi har altså at gøre med en uengældt, men idealiseret, kærlighed. Men hvorfor skjuler toppen så sin identitet, da han endelig møder sin ungdomskærlighed igen? Hvorfor tier han stille? Svaret er, at han ikke giver sig til kende, fordi det sociale hierarki nu har rykket sig. Bolden er ikke længere lækker. Tværtimod har den lækket ...

At det handler om, at den kvindelige bold har mistet værdi og tiltrækningskraft, er ikke den store hemmelighed for fortælleren, der opsummerer den umiddelbare morale, da han til sidst konkluderer, at gammel kærlighed ”gaar over, naar Kjæresten har ligget fem Aar i en Vandrende og sivet, ja man kjender hende aldrig igjen, naar man møder hende i Skarnfjerdingen.” Til det er der to ting at sige: For det første genkender toppen jo tydeligvis bolden, så udsagnet er ikke helt korrekt, med mindre man (som toppen) kun opfatter personen som udelukkende det ydre (han kan høre, at det er hende, han kan tilsyneladende ikke se det). For det andet er det også en anelse ukorrekt, når bolden omtales som ”Kjæresten”, for de var netop *ikke* kæresten. Toppens blev jo afvist. I eventyret fordrejes virkeligheden altså en smule, så den bedre støtter toppens fortolkning – på samme måde som vi ofte fordrejer fortiden for at få den til at passe ind i vores eget kram.

Uanset hvad, så efterlades de fleste læsere nok med en fornemmelse af, at toppen på en eller anden måde burde have handlet anderledes – måske have hjulpet sin gamle kærlighed. Især fordi vi i første omgang er blevet forledt til at tro, at han elskede hende. Men måske er det pointen i historien, at vi sjældent er villige til at opgive status, ”stor Agt og Ære”, for at hjælpe andre, selv ikke hvis det drejer sig om mennesker, som vi engang har elsket. Det er i

hvert fald den kyniske tanke, som historiens afslutning kan få os til at overveje – hvis vi lytter til vores ubehag ved toppens handlinger.

Og deri ligger det etiske i ”Kjærestefolkene” og andre af H.C. Andersens eventyr: At vi øver os i at føle med den anden og får en mulighed for at træne vores forestillingsevne og prøve at sætte os i andres sted. Empati og evnen til at sætte sig i andres sted er helt afgørende, hvis vi vil leve op til vores ansvar for andre mennesker, og begge dele kræver forestillingsevne. Som filosofen Hannah Arendt har formuleret det:

Forestillingsevne alene gør os i stand til at se ting i deres rette perspektiv, at give det, som er for tæt på os, en vis afstand, så vi kan se og forstå det uden partiskhed og fordomme, at bygge bro over afgrunde af afstand, indtil vi kan se og forstå alt det, der er for langt væk fra os, som om det var vores egen sag.” (Arendt 1953, s. 392, vores oversættelse)

Dette er, hvad Andersens eventyr tilbyder os: muligheden for at gå på besøg hos andre og se verden fra deres perspektiv. Og hvis vi griber denne mulighed og engagerer os i hans historier og personer, så får vi også muligheden for at udvikle os, etisk set.

Anvendt litteratur

Arendt, Hannah. 1953. Understanding and Politics. *Partisan Review* 20:4, s. 377-392.

Carroll, Noël. 2000. Art and Ethical Criticism: An Overview of Recent Directions of Research. *Ethics* 110:2, s. 350-387. DOI: 10.1086/233273.

Kant, Immanuel. 1999/1785. *Grundlæggelse af sædernes metafysik*. København: Hans Reitzel.

Løgstrup, K.E. 1991/1956. *Den etiske fordring*. København: Gyldendal.

Nussbaum, Martha. 1990. *Love's Knowledge: Essays on Philosophy and Literature*. Oxford University Press.

Hvis du vil vide mere om forholdet mellem litteratur og etik og se flere eksempler på etiske læsninger af H.C. Andersens eventyr, så henviser vi til bogen *Den Etiske H.C. Andersen* (Tony S. Andersen og Anne-Marie S. Christensen, Dansk lærerforeningens Forlag, 2018).